

Dr hab. Maria Sroczyńska, prof. ucz.
Katedra Socjologii Rodziny, Edukacji i Wychowania
Instytut Nauk Socjologicznych
Wydział Społeczno-Ekonomiczny UKSW w Warszawie
e-mail: m.sroczyńska@uksw.edu.pl

Warszawa, dn. 12.02.2021r.

Recenzja pracy doktorskiej mgr. Bartosza Jamniaka

pt. „Religijność i moralność katolików wiejskich. Studium socjologiczne na przykładzie Parafii Niepokalanego Serca Najświętszej Maryi Panny w Świerznie”

1. Podstawa opracowania recenzji

Recenzję opracowano na prośbę Rady Naukowej Dyscypliny Nauki Socjologiczne Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (pismo Dziekana Wydziału Socjologii - prof. UAM dr hab. Aldony Żurek). Podstawą opracowania jest treść rozprawy doktorskiej (ss. 488), w tym rezultaty badań autorskich prowadzonych na terenie wymienionej parafii.

2. Charakterystyka rozprawy

Rozprawa mgr. Bartosza Jamniaka została osadzona w kilku ugruntowanych przez tradycję subdyscyplinach socjologicznych, takich jak: socjologia religii, socjologia parafii, moralności oraz socjologia wsi. Dysertacja jest obszerna (licząca 488 stron) i składa się z dziesięciu rozdziałów o zróżnicowanej objętości (przy czym w strukturze każdego z nich znajduje się kilka lub kilkanaście podrozdziałów i paragrafów łącznie), a także wprowadzenia i zakończenia. Treść pracy uzupełnia bibliografia (obejmująca 19 stron, na których zamieszczono około 270 pozycji) oraz Aneks, w którym znalazł się rozbudowany kwestionariusz ankiety (liczący 123 pytania), lista pytań do wywiadu, wykaz tabel i zdjęć.

Już we wprowadzeniu, Autor podkreśla, że wielość sposobów konceptualizacji pojęć religia i religijność musi być powiązana z określonym kontekstem społeczno-kulturowym, w tym wypadku katolicyzmem ludowym, a główny problem badawczy koncentruje się wokół użyteczności parametrów Ch. Glocka i R. Starka, zaadoptowanych przez W. Piwowarskiego do badań współczesnej religijności wiejskiej. W pierwszym rozdziale zaprezentowano szerokie spectrum socjologicznych definicji religii o charakterze substancjalnym i funkcjonalnym, powiązane z nimi interpretacje religijności oraz modele badań. Mgr Bartosz Jamniak,

powołując się na rozważania Ireny Borowik, wskazuje na dwa główne nurty obecne w socjologii religii: refleksyjno-analityczny i empiryczno-socjograficzny, przy czym ten drugi jest bliski podjętej przez niego problematyce. Podobny, opisowy charakter posiada prezentacja moralności jako przedmiotu badań socjologicznych, a także specyfiki moralności religijnej (katolickiej) i laickiej. Doktorant podkreśla wielowymiarowość ujęcia parafii jako instytucji i grupy społecznej, specyfikę kryteriów środowiskowych (parafie miejskie, miejsko-wiejskie i wiejskie) oraz pełnionych przez nią funkcji. We właściwy sposób eksponuje znaczenie parafii w kontekście religijności wiejskiej, odwołując się do historycznych i współczesnych autorytetów w tej dziedzinie (m.in. Gabriela Le Bras, Floriana Znanieckiego, Franciszka Mirka, Edwarda Ciupaka, Józefa Majki, Elżbiety Firlit czy Leszka Gajosa).

Podrozdział metodologiczny rozdziału pierwszego ma charakter konwencjonalny. Problem główny sformułowano w odniesieniu do modelu instytucjonalnego w postaci pytania: Jaki jest stan religijności i moralności katolików wiejskich w parafii w Świerznie? Problemy szczegółowe są rozdrobnione (27), a niektóre z nich przedstawiono w sposób nie do końca profesjonalny (przykładem mogą być pytania na stronie 78: „Czy i dlaczego badani wierzą lub nie wierzą w Boga?”; „Czy i w jakich rytach przejścia badani uczestniczyli?”). W jednym z podrozdziałów Autor szczegółowo omawia hipotezy wysunięte przez Władysława Piwowarskiego, dotyczące wpływu urbanizacji na religijność wiejską, jednak w żadnej z empirycznych części pracy nie odwołuje się do nich w kontekście własnych ustaleń. Jednocześnie formułuje 9 własnych hipotez (używając zwrotów prawdopodobnie i przypuszczalnie), zdawkowo wymienia zmienne zależne i jedynie wspomina o wskaźnikach.

W części metodologicznej dotyczącej procedur zastosowanych w badaniach religijności i moralności parafian ze Świerzna (prowadzonych w ciągu 1,5 roku, a zakończonych prawdopodobnie w roku 2019), mgr Bartosz Jamniak wymienia kilka współtowarzyszących metod/technik badawczych, z czego większość oparto na bezpośrednim kontakcie z mieszkańcami. Za podstawową należy uznać metodę sondażową, z bardzo rozbudowanym narzędziem – kwestionariuszem ankiety, składającym się ze 123 pytań (w tym 10 metryczkowych), zastosowaną wśród dobranych celowo (jak można domniemywać) 150 respondentów między 16 a 75 rokiem życia (cała populacja liczyła około 1200 osób). Znaczenie uzupełniające posiada 30 wywiadów ukierunkowanych, zróżnicowanych pod względem płci i kategorii wiekowych, ukryta obserwacja uczestnicząca w ramach niedzielnych mszy św. i wydarzeń religijnych oraz analiza danych zastanych, związanych z udostępnioną przez proboszcza dokumentacją parafialną. Autor dość szczegółowo omówił sposób realizacji badań, nie ukrywając związanych z tym trudności dotyczących pozyskiwania respondentów (np.

zaplanowana 250-osobowa próba zmniejszyła się do 150 parafian) oraz w pewnym stopniu wiarygodności ich wypowiedzi, co w przypadku badań ankietowych korespondowało ze znaczącą ilością braku danych. Można przypuszczać, że w małej społeczności lokalnej, w której podstawą więzi (także z miejscowym duszpasterzem) są oddziaływania o charakterze bezpośrednim występują zarówno tendencje konformistyczne, jak i relatywnie wysokie poczucie braku anonimowości, co ujawnia się zwłaszcza w wypadku poruszania drażliwych kwestii religijnych, społecznych i moralnych.

Rozmach prowadzonych badań empirycznych i czas ich realizacji rozbudzają oczekiwania czytelnika dotyczące zaplanowanego przedsięwzięcia, co nie zawsze znajduje potwierdzenie w treściach następujących po sobie dziewięciu rozdziałów empirycznych, o zróżnicowanej objętości. Dotyczą one: globalnych deklaracji wiary i praktyk religijnych badanych katolików, ich wiedzy religijnej, przekonań (żywionych w kontekście dogmatów teocentrycznych, eschatologicznych, eklezjalnych, chrystologicznych i maryjnych), praktyk religijnych o charakterze obowiązkowym i nadobowiązkowym, stosunku do Kościoła instytucjonalnego, stopnia identyfikacji z parafią, opinii na temat kapłaństwa i osób duchownych, osobistego doświadczenia religijnego respondentów oraz świadomości badanych w obszarze moralności religijnej.

Treści zawarte w rozdziałach empirycznych odwołują się do klasycznych parametrów religijności, z częściowo zmodyfikowanymi wskaźnikami, co w niektórych przypadkach podnosi wartość poznawczą badań autorskich. Każdy segment rozprawy, a zwłaszcza podrozdział, posiada bardzo podobną strukturę. We wstępie pojawiają się odwołania do literatury przedmiotu o charakterze socjologicznym oraz dotyczącej nauki Kościoła katolickiego (np. KKK), najczęściej w formie cytatów oraz dość mechanicznego zestawiania wyników badań innych autorów, podejmujących zbliżoną problematykę. W następnej kolejności prezentowane są w formie tabelarycznej rozkłady danych z uwzględnieniem dwóch cech demograficznych - płci i wieku (w tych przypadkach Autor sięga do testu chi-kwadrat i współczynnika korelacji V Cramera, co jest informacją na wyrost w stosunku do okoliczności doboru próby i jednorazowości prowadzonych badań). Interesujące kwestie zróżnicowania odpowiedzi w kontekście pozostałych zmiennych, takich jak: autodeklaracje wiary i praktyk religijnych, poziom wykształcenia, pochodzenie społeczne, stan cywilny czy ocena własnych warunków materialnych, zostały omówione w poszczególnych częściach rozprawy lecz bez prezentacji graficznej.

W zakończeniu pracy mgr Jamniak podsumowuje całość przeprowadzonych badań. Krótko omawia ich najważniejsze rezultaty odwołując się do wcześniej wysuniętych hipotez, a w

kontekście długofalowym do możliwości powtórzenia badań, co byłoby uwarunkowane zmianą pokoleniową.

3. Ocena rozprawy

Badania prowadzone przez mgr. Bartosza Jamniaka są przykładem studium, w którego centrum znajdują się postawy religijno-moralne mieszkańców Świerzna, jednej z niewielkich parafii diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej. Leży ona na tzw. Ziemiach Odzyskanych północno-zachodniej Polski, których specyfiką jest m.in. duży odsetek ludności napływowej i jedne z najniższych wskaźników *dominantes*. U podstaw projektu badawczego leży dymensjonalny model religijności Ch. Glocka i R. Starka, zaadoptowany przez tzw. szkołę lubelską Władysława Piwowarskiego w kontekście określonych typów środowiska społecznego. Doktorant wyodrębnił parametr moralności religijnej i poszerzył go o kwestie istotne dla współczesnej debaty publicznej. Literatura przedmiotu leżąca u podstaw rozdziału teoretyczno-metodologicznego jest obfita, a model badawczy skonstruowano w miarę poprawnie. Autor umieszcza swoje badania w ramach konstruktów religijności typu ludowego, odnoszącej się do społeczności wiejskich, abstrahując od interpretacji tejże, jako formy dominującej w danym społeczeństwie. Nie wypowiada się przy tym jednoznacznie, jakie elementy badanej przez siebie religijności można nadal uznawać za bliskie stanowisku Stefana Czarnowskiego, a jakie za bardziej przystające do definicji katolicyzmu ludowego zaproponowanej przez Ursa Altermatta.

Rozprawa pomimo pewnych deficytów jest przejawem solidnej, choć standardowej „roboty” socjologicznej, z elementami niekonwencjonalnymi, z założenia ukierunkowanej na sprawdzenie przydatności modelu wielodymensjonalnego w badaniach społeczności (parafii) wiejskich. Przy tej okazji doktorant ujawnia swoją pracowitość, umiejętność dostrzegania środowiskowej kontekstualności, kreślenia panoramicznej wizji zazębiających się pól - religijnego i moralnego (w których działają mieszkańcy niewielkiej parafii), a zarazem dbałości o szczegóły. Polski socjolog Janusz Mariański niejednokrotnie zwracał uwagę na istnienie zróżnicowanej przestrzeni semantycznej, rozciągającej się między dwoma biegunami - ortodoksyjnie wierzących i niewierzących, dotyczącej różnych postaw wobec tego co nadprzyrodzone lub kościelne oraz wynikających stąd zobowiązań moralnych. Pytanie na które jedynie pośrednio próbuje odpowiedzieć mgr Jamniak (nie formułując prognoz) dotyczy potrzeb i możliwości życia wiarą w świecie doświadczającym kryzysu wartości i postaw związanych z katolicyzmem (szerzej z chrześcijaństwem). Skądinąd obecność megatrendu,

jakim jest zaawansowanie zjawiska sekularyzacji, bez względu na typ środowiska społecznego, idzie w parze ze wzrostem znaczenia trendu indywidualizacyjnego, co przejawia się w daleko idącej wybiórczości wobec prawd wiary, w obojętności na sprawy religijne, a nawet w aktach wystąpienia z Kościoła czy apostazji. Doktorant jedynie marginalnie porusza kwestię uwarunkowań tych zjawisk, zwracając uwagę na znaczenie kultury popularnej, cechy systemu edukacyjnego i działalność nowoczesnych mediów, co łączy się z kategorią stylu życia. W kontekście opinii parafian na temat Kościoła instytucjonalnego w Polsce i działalności duchownych, a także wskazań dotyczących niektórych problemów moralnych, można wioskować na temat stanu świadomości badanych dotyczącego „chorób grożących Kościołowi” (papież Franciszek). Te ostatnie można bowiem uznać za istotne czynniki sprzyjające obecnemu kryzysu.

W tle pracy mgr. Bartosza Jamniaka pojawia się badawcze zaangażowanie i spora doza rzetelności. Formułowane przez Autora pytania znajdują swoje udokumentowanie w bogatej literaturze przedmiotu. Podstawowy problem badawczy, związany z opisem różnorodnych wymiarów religijności parafian wiejskich, znajduje konsekwentne rozwinięcie w kolejnych częściach dysertacji. Autor dokonuje właściwego wprowadzenia w teoretyczne ustalenia dotyczące podstawowych pojęć z zakresu socjologii religii, moralności i socjologii parafii, określa problematykę o charakterze metodologicznym, by w części empirycznej w poszczególnych, rozbudowanych rozdziałach zaprezentować wyniki przeprowadzonych badań. Pozwalają one na sformułowanie odpowiedzi na zarysowane w rozdziale metodologicznym problemy szczegółowe. Słabszą stroną pracy jest m.in. warsztat badawczy, co znajduje wyraz w nieomogach spójności treści teoretycznych i empirycznych na poziomie rozdrobnionych podrozdziałów i paragrafów, w sposobie wykorzystania treści wywiadów (mają one wyłącznie charakter ezemplaryczny i ilustracyjny) czy w pewnej nieporadności związanej z formułowaniem konkluzji. Ta ostatnia kwestia przekłada się na słabość konstruowania „panoramy współczesnej, wiejskiej religijności i moralności”, rozumianej jako układ rzeczywistych wzorów kulturowych (w przeciwieństwie do teologicznie interpretowanych aspektów normatywnych), w których istotną rolę odgrywa jeden z mierników statystycznych, zwany modalną. Symbolizuje on najczęściej reprezentowany sposób deklarowanego zachowania w kontekście posiadanej wiedzy, żywionych przekonań religijnych, sposobu uczestnictwa w różnych formach kultu religijnego czy orientacji moralnych, będących konsekwencyjnym wymiarem religiności. Szkoda, że Autor nie odwołał się do podstawowych cech religijności ujawnianych w reprezentatywnych badaniach społeczeństwa polskiego (np.

CBOS, ISKK SAC), jako płaszczyzny porównawczej dla prowadzonych przez siebie obserwacji. Kwestie te pojawiają się jedynie w sposób przyczynkarski.

W recenzowanej pracy występuje wyraźna przewaga aspektu socjograficznego nad analizą socjologiczną, a sposób prezentacji danych i oszczędne omówienia dominują nad wymiarem interpretacyjnym. Autor mocno „trzyma się” ilościowego i środowiskowego modelu badań, opartego na zinstytucjonalizowanym sacrum substancjalnym oraz uznanych autorytetach w obszarze socjologii religii, takich jak: Władysław Piwowarski, Janusz Mariański i Józef Baniak. Modyfikacje dokonane na poziomie kwestionariusza ankiety (w stosunku do stosowanych dotychczas wskaźników) są niewielkie, a niektóre z nich budzą wątpliwości, jak np. zastosowanie w pytaniach wyłącznie kafeterii zamkniętych. Jednocześnie sposób analizy źródeł empirycznych (także tych zastanych, np. dokumentacji parafialnej) nie zawsze przemawia na korzyść badań autorskich.

Próba syntetycznego opisu sposobu adaptacji modelu religijno-moralnego katolicyzmu do życia określonej społeczności wiejskiej została zrealizowana przez mgr. Bartosza Jamniaka w sposób nie do końca satysfakcjonujący. Inspiracje można odnaleźć w osobie Stefana Czarnowskiego i jego pracy o kulturze religijnej wiejskiego ludu polskiego, w analizach podjętych w ramach socjologii etnograficznej przez Izabellę Bukrabę-Rylską czy historii - przez ks. Daniela Olszewskiego. Warto także przywołać antropologów - Ludwika Stommę, podkreślającego takie cechy religijności ludowej, jak przeżycie głębi i uniwersalność etyczną czy Annę Niedźwiedz, formułującą tezę o przechodzeniu od religijności typu ludowego do religii przeżywanej. Choć mgr. Bartosz Jamniak wprowadza wątek wywiadów ukierunkowanych, przeprowadzonych z 30 mieszkańcami Świerzna, sposób ich wykorzystania ma jedynie wymiar ilustracyjny w kontekście analiz o charakterze ilościowym, a sposób przypisania cytowanych fragmentów poszczególnym rozmówcom (np. mężczyzna, 16-30 lat) budzi wątpliwości co do opanowania warsztatu badawczego.

Warto jednak podkreślić, że problematyka rozprawy, zwłaszcza podjęta w rozdziałach dotyczących Kościoła instytucjonalnego, duchowieństwa oraz różnych wymiarów moralności idzie w sukurs aktualnym problemom dotyczącym obecności religii w życiu publicznym i prywatnym polskich katolików, a zwłaszcza kształtu transmisji pokoleniowej. Tego wątku dotyczy końcowa refleksja autora, który zastanawia się nad możliwością przeprowadzenia powtórnych badań w parafii Świerzno za 2-3 dekady, kiedy młode pokolenie wejdzie w wiek dojrzały i kiedy w pełni ujawnią się przeobrażenia religijności obecnej w formie ludowej. Ich symptomy zostały zauważone przez doktoranta, który na etapie przeprowadzonych badań zatrzymał się niejako na zewnętrznej stronie zjawisk. Skądinąd, interesująca byłaby odpowiedź

na pytanie postawione ponad dekadę temu przez Michała Łuczewskiego w kontekście Zacisza: co powiedziałby Czarnowski, gdyby pod koniec drugiej dekady XXI wieku zabłądził w Świerznie?

Wydaje się, że badania typu etnograficznego, z właściwym dla nich repertuarem metod terenowych, dałyby możliwość zobaczenia w jaki sposób treści religijne i społeczne tworzą i będą tworzyć kapilarne powiązania (jak to ujmuje Roberto Cipriani) w obszarze życia codziennego. Kwestie te łączą się z bardziej dynamicznym modelem badań, który mógłby zaadoptować strategię triangulacyjną, w tym metody jakościowe dające możliwość rozpoznania religijności przeżywanej. Fenomen ten łączy się z odpowiedzią na pytania, w co ludzie naprawdę wierzą i co czynią oraz jakie ma to konsekwencje dla ustanawiania tożsamości. Przykładowo, religijność maryjna w badanej parafii (pw. Niepokalanego Serca Najświętszej Maryi Panny) zyskałaby nową, świeżą optykę odniesienia w kontekście tego, co przeżywane jest jako codzienne i jako uroczyste.

Szkoda, że mgr Bartosz Jamniak, kosztem niektórych nadmiernie rozbudowanych fragmentów pracy, nie skorzystał z możliwości bardziej pogłębionej analizy danych, choćby w oparciu o kategorie modalnych, charakterystycznych dla różnych sposobów myślenia i zachowania respondentów. Interesująca byłaby także budowa indeksów na podstawie wybranych wskaźników, istotnych dla poszczególnych parametrów religijności i moralności, dzięki czemu możliwe byłoby pokazanie zróżnicowania religijności katolików wiejskich w ujęciu typologicznym.

W rozprawie pojawiają się pewne niezgrabności stylistyczne i usterki językowe (np. s. 338, 410, 437) oraz interpunkcyjne (np. kropki po tytułach rozdziałów), a niekiedy także powtórzenia (np. na stronach 102 i 103), a same rozdziały są bardzo zróżnicowane objętościowo (przykładowo rozdział V, dotyczący praktyk religijnych liczy 60 stron, rozdział VIII, traktujący o duchowieństwie - 21 stron, a rozdział IX, poruszający kwestię doświadczenia religijnego katolików - 13). Niewątpliwie utrudnia to lekturę recenzowanej dysertacji (bardzo dużej jak na rozprawy doktorskie) i skłania do refleksji nad częściowym przebudowaniem jej struktury, w tym połączeniem niektórych rozdziałów, np. VI - poruszającego obecność Kościoła instytucjonalnego w świadomości parafian z rozdziałem VIII - dotyczącym duchowieństwa (w tym opinii na temat celibatu, posługi kapłańskiej, działalności duchownych). W odczuciu recenzenta także rozdział IX, poświęcony doświadczeniu religijnemu badanych, mógłby zostać włączony jako podrozdział do części obejmującej autodeklaracje religijne. W niektórych fragmentach pracy przydałaby się bardziej precyzyjna redakcja merytoryczna, a także stylistyczna. Bogata bibliografia zamieszczona w pracy na 19

stronach pełni niekiedy rolę ornamentacyjną. Autor jedynie częściowo wykorzystuje ją jako rodzaj przewodnika czy punkt odniesienia w kontekście prowadzonych analiz.

Wnioski końcowe

Pomimo formułowanych zastrzeżeń, przedstawioną do oceny pracę doktorską mgr. Bartosza Jamniaka można w pełni uznać za dysertację naukową napisaną w języku socjologii, której mocną stroną pozostaje wieloaspektowe wykorzystanie (i poszerzenie w kontekście wskaźników moralności oraz instytucjonalnego i wspólnotowego wymiaru Kościoła) dymensjonalnego modelu religijności, zaakceptowanego przez polskich socjologów religii, choć relatywnie rzadko stosowanego w badaniu katolików wiejskich. Chociaż rozprawa nie wnosi nowej perspektywy teoretyczno-metodologicznej, przedstawione wnioski tworzą pole do dalszych, interesujących rozważań na temat przeobrażeń religijności typu ludowego (nie tylko charakterystycznej dla środowiska wiejskiego), istotności tezy sekularyzacyjnej w warunkach polskiego katolicyzmu, wreszcie – potrzeby uzupełniania teoretycznych podstaw modeli badawczych o inne paradygmaty: indywidualizacyjny, desakralizacyjny, kulturowy czy sakralizacyjny. Ten ostatni można powiązać z funkcją profetyczną instytucji religijnej, z zaangażowaniem katolików świeckich czy z potrzebą duchowości uwzględniającej wartości uniwersalne (obejmującej to co jednostkowe i wspólnotowe). Zamierzenia Doktoranta, dotyczące nakreślenia panoramicznej wizji religijności i moralności parafian Świerzna pod koniec II dekady XXI wieku, zostały w znacznej mierze zrealizowane. Treść dysertacji, choć zogniskowana wokół stanu teraźniejszego, sygnalizuje potrzebę refleksji na temat współobecności różnych nurtów katolicyzmu w środowisku wiejskim, którego skład społeczny ulega istotnym przemianom. Mgr Bartosz Jamniak jest świadomy potrzeby przeprowadzenia powtórnych badań w kontekście zmiany pokoleniowej oraz zastosowania strategii triangulacyjnej, która z jednej strony dawałaby możliwość śledzenia trendów opisujących przedstawiane zjawiska w języku ilościowym, z drugiej zaś – wspierałaby umiejętność wsłuchiwania się i współprzeżywania tego co definiowane jest jako religijne przez mieszkańców Świerzna.

Stwierdzam, że recenzowana rozprawa doktorska spełnia niezbędne wymogi określone przez Ustawę o stopniach i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki z dnia 14 marca 2003 roku, Art. 13 ust. 1 ustawy (Dz.U.z 2017 r. poz. 1789) oraz przez Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dn.19 stycznia 2018 r. w sprawie szczegółowego trybu i warunków przeprowadzania czynności w przewodzie doktorskim, w

postępowaniu habilitacyjnym oraz w postępowaniu o nadanie tytułu profesora, Rozdział 1, § 6, ust.4 (Dz.U.2018, poz. 261). Przedkładam Wysokiej Radzie Dyscypliny Nauki Socjologiczne UAM w Poznaniu niniejszą recenzję z wnioskiem o przyjęcie pracy jako rozprawy doktorskiej oraz dopuszczenie jej do publicznej obrony.

Maria Inoczyńska